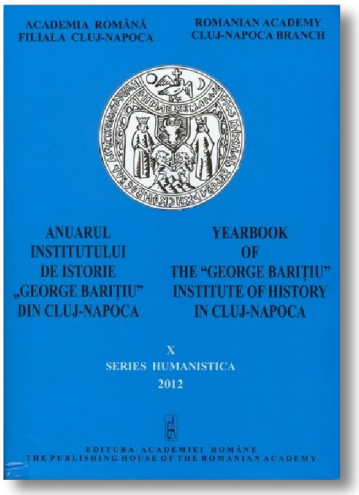

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca
Series *Humanistica*

humanistica.ro

Problema normativității în configurația contemporană a sferei publice. Modelul habermasian și relevanța lui astăzi

Codruța Liana Cuceu

How to cite this article:
Cuceu, Codruța Liana (2012) *Problema normativității în configurația contemporană a sferei publice. Modelul habermasian și relevanța lui astăzi*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 10, pp. 187–200. DOI: 10.5281/zenodo.22966209

© 2012: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

PROBLEMA NORMATIVITĂȚII ÎN CONFIGURAȚIA CONTEMPORANĂ A SFEREI PUBLICE. MODELUL HABERMASIAN ŞI RELEVANȚA LUI ASTĂZI[*]

Codruța Liana Cuceu

Academia Română – Filiala Iaşi
Institutul de Cercetări Economice şi Sociale „Gh. Zane”

Abstract. *Abstract. In this study we have analyzed the normative model of the public sphere, as it was proposed by Habermas in his seminal work on the structural transformation of the public sphere. Habermas not only describes the formation of the liberal bourgeois public sphere in modernity, but also criticizes this model following the lines of his normative model. We believe that this model is still actual and usable in the context of the new public spheres created in connection with the new communication technologies and globalization and we tried to prove along our study that this is true.*

Key words: *public sphere, political philosophy, Habermas, normativity, transformation, new communication technologies.*

1. TEORIA POLITICĂ DIN PERSPECTIVĂ EUROPEANĂ

Dacă pragmatismul american poate fi considerat ca un punct de cotitură în dezbaterea contemporană asupra domeniului politic prin rediscutarea distincției dintre teorie şi practică şi prin evidențierea rolului noțiunii de *sferă publică* în procesul de conturare a ştiinței politice drept un nou domeniu ce subîntinde întreaga discursivitate asupra sferei politice, printr-un reflex comparativ şi datorită relativei sincronizări cu analiza pragmatistă, devine necesară şi evaluarea perspectivei europene asupra politicului.

Analiza felului în care distincția dintre teorie şi practică şi rolul sferei publice sunt fie ocolite, fie preluate, supuse dezbaterii şi criticate de gânditori precum Jürgen Habermas, Leo Strauss sau Hannah Arendt devine decisivă pentru acest

[*] Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului Societatea bazată pe cunoaştere – cercetări, dezbateri, perspective, cofinanțat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, ID 56815.

reflex comparativ. Totodată, devine necesar să amintim că orice încercare de redefinire a filosofiei politice şi de delimitare a domeniului ei este circumscrisă implacabil de lanțul raportării la modul antic, grec de a concepe filosofia politică. Chiar şi pentru filosofia politică practicată în modernitatea târzie, când însăşi definiția acestui domeniu devine problematică şi când sensul filosofiei ca filosofie politică se schimbă radical, termenul inițial de referință şi punctul de la care pornesc dezbaterile rămâne tot filosofia antică greacă.

Pentru o serie de autori, deja „canonizați", precum Hannah Arendt, Leo Strauss sau Jürgen Habermas, întreaga tradiție şi dezvoltare a filosofiei politice rămâne, în mod cert, condiționată de presupozițiile filosofice şi politice greceşti. Prin urmare, paradigma ce pare să subscrie domeniul filosofiei politice în condițiile modernității târzii nu mizează, în varianta sa europeană, pe excluderea radicală a fundamentelor sale istorice, tradiționale, ci, mai curând, pe necesitatea revizitării, re-gândirii conceptelor puse în mişcare de însăți tradiția filosofiei politice clasice. Iar această regândire este necesară tocmai pentru că ruptura dintre modul în care antichitatea şi modernitatea au conturat domeniul politic este mult prea mare pentru ca filosofia politică să mai fie utilă în forma în care ea a fost gândită şi practicată de vechii greci. Totuşi, aplecându-se cu atenția cuvenită asupra caracteristicilor moderne ale domeniului politic, aceşti autori de origine europeană remarcă, deopotrivă cu gânditorii pragmatişti, criza politicii în modernitatea târzie. Probabil că experiența unei Europe de secol XX beligerante, experiență care a încercat destinele unor gânditori precum Hannah Arendt sau Leo Strauss a fost cea care a pecetluit şi viziunea lor nostalgică asupra domeniului politic. Pentru aceşti gânditori, confruntați pe viu cu una dintre cele mai mari crize politice din istoria modernității, modelul ideal al politicii rămâne cel al antichității greceşti. Tot din acea experiență a unei istorii trăite probabil că rezultă acea revenire frenetică a lor la tiparele practicii politice antice şi la ideea necesității unui spațiu public vital. În mare parte, operele unor astfel de gânditori reconstituie momentele de emergență a diverselor modalități de recunoaştere şi manifestare a sferei publice şi a rolurilor spațiilor publice. Ideea de sfere publică devine astfel, odată cu secolul al XX-lea, una dintre categoriile centrale în jurul căreia se constituie o întreagă tradiție a ştiinței politice şi mai apoi a teoriei politice. Însă, dacă importanța practică, politică şi socială a acestei categorii fusese suficient subliniată în lucrările gânditorilor politici de seamă ai secolului al XX-lea, precum Leo Strauss sau Hannah Arendt, însemnătatea ei teoretică în crearea şi structurarea unor noi discipline nu reiese din operele lor cu acelaşi grad de limpezime. Jürgen Habermas este, însă, aşa cum vom încerca să arătăm în cele ce urmează, o excepție din acest punct de vedere. Din opera acestuia reiese cu claritate rolul pe care noțiunea de sferă publică îl are în stabilirea filosofiei sociale ca alternativă la tradiția clasică a unei filosofii politice.

Este cert, atunci când se iau în discuție consecințele modernității şi, în special, efectele ei asupra domeniului politic, în sfera filosofiei politice definitorii pentru modernitatea târzie apar două tipuri diferite de raportări reflexive şi critice. Astfel,

atacul declarat atât modului premodern, cât şi celui modern de a practica politica, cumulat cu nevoia de deconstrucție a unor sisteme politice considerate vetuste şi cu dorința de reînnoire a lor atrage, în rândul gânditorilor contemporani, şi necesitatea reconstrucției domeniului filosofiei politice. Prin urmare, se conturează astfel, printre teoreticienii politici contemporani, două tipuri de experiențe reflexiv-critice: una progresistă, cealaltă conservatoare. Viziunea progresistă asupra teoriei politice este generată de încercarea de „eliberare" modernă a sferei politice de morală. Această perspectivă presupune aşezarea fundamentelor filosofiei politice într-un relativism axiologic, care, paradoxal, va tinde să se „absolutizeze". Viziunea conservatoare este axată pe criticarea încercării de excludere a „standardului moral" din domeniul politicii, pe împotrivirea față de acest „radicalism" al renunțării la criteriile morale. Dimpotrivă, reanalizarea criteriilor morale şi afirmarea unui interes profund față de dimensiunile etice ale spațiului public reprezintă dezideratele acestei orientări.

Gânditorii conservatori, printre care se numără, spre exemplu, şi Leo Strauss, propun o analiză reflexiv-critică privitoare la mutația filosofiei politice spre ştiința politică[1]. Leo Strauss pare să denunțe aici încercarea primilor gânditori politici moderni[2] de a coborî sau de a exclude chiar, de a renunța la standardul *moral* şi existențial impus de modelul *polis*-ului grecesc drept declin sau decădere a filosofiei politice.

În ciuda titulaturii sale, domeniul *ştiinței* politice nu este, pentru Strauss, o ştiință „în sens ultim", în sensul grecesc al unei cunoaşteri absolute a rațiunii sau principiilor ultime, întemeietoare, al acelui *de ce?* orientat spre rațiunile originare. Dimpotrivă, ea debutează doar ca o disciplină „relativistă", care respinge orice fel de standard axiologic absolut, fie datorită unei neutralități valorice auto-impuse, fie pentru că este determinată de incapacitatea de a soluționa pe cale rațională conflicte ce apar între diferitele sisteme valorice, fie din cauza unui reflex de relativizare pozitivistă şi, mai apoi, istoricistă a modului de organizare politică a societăților umane.

Pe aceeaşi linie conservatoare se înscrie şi deconstrucția modernității întreprinsă de Hannah Arendt. Această deconstrucție implică, în mod necesar, atât o analiză critică axată, la un nivel mai general, pe discutarea statutului ştiințelor sociale, cât şi o evaluare a „ştiințificității" tipului de demers căruia îi aparține, după Arendt, şi ştiința politică. Ca o urmare a acestei deconstrucții a modernității, Hannah Arendt propune domeniul teoriei politice ca alternativă contemporană pentru filosofia politică practicată până în modernitate. Potrivit gândirii Hannei Arendt, teoria politică se află într-o dublă opoziție: față de filosofia politică clasică şi față de ştiința politică. În ciuda faptului că întreaga sa gândire politică pare să pivoteze în jurul unei tematizări idealizate a *polis*-ului grecesc şi a filosofiei

[1] Cf. Leo Strauss, *What is Political Philosophy?*, University of Chicago Press, Chicago, 1988, p. 15–21.

[2] Strauss se referă la istoricism, relativism şi pozitivism (Cf. Leo Strauss, *Natural Law and History*, University of Chicago Press, Chicago, 1999).

politice clasice, Hannah Arendt susține, în mai multe pasaje din opera sa[3], că lucrările sale țin de *teoria* politică, şi nu de *filosofia* politică. Ceea ce Arendt reproşează întregii tradiții a filosofiei politice europene este eroarea ipostazierii *Omului* ca subiect central al filosofiei politice. Aceasta pare a fi, după Arendt, greşeala fundamentală ce a condus la ocultarea condiției pluralității umane, care este fundamentală pentru orice tip de asociere politică[4].

Pe de altă parte, Hannah Arendt arată că, pe lângă distincția deja constatată[5] între filosofie politică şi ştiință politică, este necesară o diferențiere suplimentară: cea dintre ştiința politică şi teoria politică. Astfel, se cere a fi menționat aici faptul că în filosofia pragmatistă nu exista o diferențiere clară şi necesară între ştiința politică şi teoria politică. Pasul explicativ suplimentar în diferențierea celor două domenii este realizat doar în filosofia arendtiană. Cu toate că teoria politică apărea, şi încă figurează şi astăzi, ca o sub-disciplină a ştiinței politice, în opera arendtiană, cele două apar ca domenii separate, aflate chiar într-o evidentă relație de opoziție. Fundamentele criticii arendtiene a ştiinței politice trebuie căutate şi identificate în aceea că ea s-a constituit, încă din perioada modernității timpurii, după modelul ştiințelor naturii şi a urmărit determinarea şi explicarea *naturii umane*, reflectarea unor tipologii ale comportamentelor umane, în acord cu care ea urmăreşte să întemeieze modele mai curând ideale ale societății. În plus, ştiința politică, la fel ca şi orice altă ştiință, se fondează pe o idee de „obiectivitate", care e străină, după Arendt, obiectului politicii. Potrivit teoriei arendtiene, armonizarea condiției pluralității manifestărilor şi comportamentelor umane cu domeniul libertății ar trebui să definească acel câmp al politicului care alcătuieşte obiectul unei teorii a politicii, şi nicidecum căutarea „adevărului" şi orientarea spre „cunoaşterea unei esențe" a omului. Teoria politică este, pentru Arendt, o disciplină ce pare mai apropiată de elementul secund al opoziției ştiință-gândire, întrucât obiectul ei este gândirea libertății umane şi a statutului relațiilor (inter)umane în modernitate.

Lansându-se în dezbaterea asupra mutațiilor aduse de modernitate domeniului filosofiei politice, Jürgen Habermas schimbă accentele perspectivei reflexiv-critice întâlnite la Leo Strauss sau Hannah Arendt, cu toate că metoda pe care o foloseşte este similară celei la care fac apel şi cei doi gânditori conservatori. Habermas consideră, la rândul său, necesară revenirea la concepte fundamentale ale filosofiei antice atunci când discută statutul filosofiei politice în modernitate. Distincția antică dintre concepte precum *techné* şi *episteme* îi foloseşte, însă, lui Habermas pentru a arăta cum filosofia politică antică se transformă, în modernitate, într-o formă de filosofie socială. Vechea opoziție grecească dintre *techné* şi *episteme*, precum şi cea dintre *praxis* şi *techné* nu mai au nicio relevanță pentru „filosofii

[3] Hannah Arendt, *Ich will verstehen. Selbstauskünfte zu Leben und Werk*, Piper, München, 1996, p. 35.

[4] Hannah Arendt, *Denktagebuch. 1950 bis 1973*, Zweiter Band, Piper, München, 2002, p. 670.

[5] John Dewey, *The Public and Its Problems,* in *** *The Later Works*, vol. II (*1925–1927*), Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville, 1984, p. 380.

politici" moderni, la fel cum nu mai are semnificație nici co-apartenența moralei la sfera politică[6]. Pentru a judeca statutul filosofiei sociale moderne şi pentru a verifica descendența ei din filosofia politică antică şi, mai mult, pentru a valida filiația aceasta, Habermas urmează ghidul conceptual al disjuncției dintre *tehnic* şi *practic*. Filosofia politică a antichității greceşti era ghidată cu precădere de întrebări practice, în care anumite norme ale acțiunilor se cereau a fi acceptate sau respinse şi ale căror pretenții de validitate puteau fi susținute sau criticate folosind argumente raționale. În schimb, filosofia socială modernă se cere ghidată cu precădere de întrebări tehnice. Scopurile acțiunilor fiind deja stabilite, în modernitate nu se mai pune decât problema unei selecții raționale a unor alternative instrumentale[7]. Filosofia politică modernă nu mai păstrează nimic din sensurile vechi, antice ale politicii. În fapt, în afară de „titulatura" comună, ea pare să nu mai împărtăşească nimic cu filosofia politică clasică, subîntinsă istoric de la antichitate până în premodernitate. Aşadar, într-un anumit sens, Habermas continuă viziunea primilor teoreticieni moderni, pentru care înțelegerea politicii se schimbă radical odată cu modernitatea. În plus, viziunea habermasiană asupra politicii moderne nu pare la fel de pesimistă precum cea a lui Leo Strauss sau Hannah Arendt. Pentru Habermas, modernitatea politică nu şi-a secătuit complet resursele, dimpotrivă, fiind predeterminată, de la Iluminism încoace, de idealurile raționalității, ea conține *in nuce* posibilitatea unui dialog rațional, a unei acțiuni comunicative şi a unei sfere publice fondate pe principiile atingerii unui consens rațional.

Habermas evidențiază trei aspecte prin care „vechea politică" se distinge de înțelesul modern al politicii: în primul rând, politica se manifesta în antichitate ca o continuare a eticii; în al doilea rând, ea se referea doar la praxis, adică, ea viza întrebări practice, ca, de pildă, cele privitoare la formarea şi cultivarea caracterului; prin urmare, modul de funcționare a politicii era mai degrabă unul apropiat de o metodă pedagogică, şi nu de una tehnică; iar în al treilea rând, „vechea politică" era incompatibilă cu o ştiință riguroasă, pretențiile sale epistemice păreau destul de înguste, deoarece obiectele ei, *justul* şi *excelentul*, erau, pentru greci, lipsite de constanță ontologică şi, deci, şi de necesitate logică.

Pe de altă parte, analizând modul în care domeniul politic se structurează în oraşele italiene ale Renaşterii şi, mai târziu, în Anglia secolului al XVII-lea, Habermas sesizează aici emergența unor discursuri instituționalizate, în care pretenția de validitate a întrebărilor practice şi a deciziilor politice se cerea şi se intenționa a fi testată şi chestionată continuu[8]. Prin urmare, pentru Habermas, soluția surmontării acestei disjuncții conceptuale dintre *practic* şi *tehnic*, adică dintre filosofia politică şi filosofia socială, şi a încercării de a transforma filosofia politică clasică într-o ştiință (modernă), germinează în conceptul de *sferă publică* a

[6] Ruptura modernă dintre morală şi politică este teoretizată în principal de filosofi politici precum Machiavelli, Hobbes şi Morus.

[7] Cf. Jürgen Habermas, *Theory and Practice*, Heinemann, 1977, p. 75.

[8] *Ibidem*, p. 25.

politicii[9], întrucât, în modelul conceptual de sferă publică propus de gânditorul german, opinia publică joacă un rol mediator între domeniile chestiunilor practice şi al celor tehnice. Necesitatea de a înlocui vechea filosofie politică printr-o filosofie socială este sprijinită de încă un argument: modernitatea, spre deosebire de antichitate, diferențiază puternic structurile sociale; ea separă de exemplu societatea civilă de stat, respectiv de guvernământ. Datorită caracterului său privat, Habermas caracterizează societatea civilă ca fiind formată din „conglomeratele non-statale şi non-economice întemeiate voluntar" ce configurează opiniile publice şi pot „cristaliza sfere publice autonome"[10], indicând originea acestei definiții în dreptul natural modern şi Şcoala Scoțiană[11]. Cert este că Habermas analizează instituirea în modernitate a societății civile pe baza dreptului natural, considerând-o un element fondator al noii filosofii *sociale,* care se oferă ca alternativă viabilă a vechii filosofii *politice*[12].

2. **MODERNITATEA ŞI AUTENTICITATEA SFEREI PUBLICE**

La doar trei ani de la apariția uneia dintre operele în care modelul spațiului public antic devenea idealul recuperator al democrației moderne, lucrare capitală pentru teoria politică a secolului al XX-lea[13], în 1961, Jürgen Habermas decide să publice lucrarea semnificativ intitulată *Sfera publică şi transformarea ei structurală.* Ca o continuare parcă firească a tematicii lucrării arendtiene, geneza sferei publice în modernitate şi, deopotrivă, schimbările suferite de ea până în secolul al XX-lea sunt tratate de o manieră extensivă în teza habermasiană. Pe de-o parte, pornind chiar de la analiza etimologică a categoriei de *public/sferă publică* (die *Öffentlichkeit*), Habermas îşi propune să refacă traiectoria modificărilor/adăugirilor palierelor semnificative în istoria cristalizării conceptului de *public/sferă publică* (die *Öffentlichkeit*). În subsidiar, filosoful german urmăreşte structurările societății burgheze, i.e. formarea burgheziei şi re-structurările acesteia, considerându-le drept cauze determinante pentru transformările „moderne" ale conceptului de *public/sferă publică*. Ceea ce pare să îşi propună filosoful german este să dea seama, totodată, de modul în care aceste re-structurări se pot oglindi într-o teorie critică aplicată la democrațiile occidentale ale secolului al XX-lea.

Aşadar, sfera publică este tratată de Habermas, din punct de vedere metodologic ca o *categorie istorică* strâns legată de dezvoltarea societății burgheze europene, începând cu secolul al XVII-lea. Metoda habermasiană se află, deci, la intersecția dintre istorie şi sociologie, cumulându-se astfel avantajele ambelor

[9] *Ibidem*, p. 76.

[10] *Ibidem*, p. 42. O ambivalență pare să definească, în modernitate, conceptul de sferă publică. Sfera publică poate subîntinde atât sensul de guvernământ (government), cât şi înțelesul de societate civilă constituită independent de stat.

[11] *Ibidem*, p. 24.

[12] Jürgen Habermas, *Theory and Practice*, ed. cit., p. 44–46.

[13] Hannah Arendt, *The Human Condition*, Doubleday Anchor Books, New York, 1959.

ştiinţe şi evitându-se limitările metodologice ale fiecăruia dintre aceste domenii. Pe de altă parte, autorul recunoaşte că „cercetarea se limitează la structura şi la funcţia modelului liberal de sferă publică, la apariţia şi mutaţiile ei”[14]. Alegând o abordare istorică, liniară, teoria habermasiană stabileşte punctul de origine al unei sfere publice *autentice* în însăşi societatea burgheză, pentru că doar în cadrul unei atare societăţi se poate vorbi despre o sferă publică orientată pe direcţia unei raţionalităţi, în mare măsură dialogale şi, deci, accesibile. Pentru Habermas, sfera publică burgheză reprezintă primul model ce tinde să depăşească restricţiile unor spaţii publice accesibile doar unor cercuri închise – aşa cum se întâmpla în modelul antic al spaţiului public – şi să cuprindă o arie cât mai largă de cetăţeni[15]. Doar societatea burgheză, pare a indica Habermas, este cea care *structurează*, adică *organizează* efectiv o reală sferă publică în şi prin care se iau deciziile politice. Este cert, pentru Habermas, idealul *polis*-ului grec reprezintă doar prefigurarea unei sfere publice, pe câtă vreme condiţiile unei societăţi contemporane, fondată pe cunoaştere şi raţionalitate, sunt cele în care se poate crea o sfera publică *autentică*.

Mai mult, decizia habermasiană de a lua în discuţie sfera publică îşi găseşte temeiul în faptul că „abia printr-o dezvoltare modernă a democraţiei devine obligatorie o înţelegere a spaţiului public”[16]. Din această cauză, modelul sferei publice burgheze, liberale reprezintă, aşa cum anunţam în subcapitolul anterior, o resursă veritabilă pentru democraţia modernă.

Sfera publică devine pentru Habermas un concept fundamental, întrucât ceea ce asigură continuitatea şi legitimarea „democraţiilor de masă, social-statale” vizavi de „statul de drept liberal”[17] este tocmai faptul că sfera publică dobândeşte, în condiţiile modernităţii, valenţe de critică sau, dimpotrivă, de legitimare politică. Fiind definită ca o „chintesenţă a acelor condiţii în care să se poată realiza o configurare discursivă a opiniei şi a voinţei unui public de cetăţeni”[18], sfera publică modernă poate deveni conceptul de bază al unei teorii normative a democraţiei.

Chiar dacă odată cu apariţia statului modern termenul de *public* începe să vizeze o sferă opusă domeniului privat, prefigurându-se, astfel, prima resemnificare a opoziţiei conceptuale public-privat, categoria de public se limitează încă, parcă inerţial, la a desemna doar ceea ce ţine de *stat*. De abia ulterior noţiunea de *public* începe treptat să se nuanţeze, să se desfacă pentru a se construi în jurul unei structuri tripartite: societate civilă (structură socială care nu are neapărat caracteristici politice) – sferă publică politică – stat[19].

[14] Jürgen Habermas, *Sfera publică şi transformarea ei structurală*. *Studiul unei categorii a societăţii burgheze,* Bucureşti, Edit. Univers, 1998, p. 48.

[15] O abordare alternativă, centrată pe studierea structurilor sferei publice proletare, este propusă în Oskar Negt, Alexander Kluge, *Öffentlichkeit und Erfahrung. Zur Organisationsanalyse von bürgerlicher und proletarischer Öffentlichkeit*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1972, p. 17.

[16] Jürgen Habermas, *Sfera publică şi transformarea ei structurală*, ed. cit., p. 333.

[17] *Ibidem*, p. 31.

[18] *Ibidem*, p. 36.

[19] Jürgen Habermas*, Sfera publică şi transformarea ei structurală*, ed. cit., p. 80.

Prin urmare, primele forme ale sferei publice ca societate civilă survin odată cu dezvoltarea economiei capitaliste şi cu apariţia unor noi mijloace de informare şi de culturalizare accesibile unui *public* mult mai larg decât cel constituit în mod tradiţional de nobilime. Acesta este unul dintre momentele în care modul de a recepta atât arta, cât şi politica se modifică radical: începând din secolul al XVIII-lea, publicul format din cei care prin educaţie aveau acces la informaţia transmisă prin reviste sau ziare săptămânale şi chiar cotidiene începe să îşi formeze, drept urmare a unor discuţii sau chiar a unor critici pe marginea informaţiilor transmise, pe de-o parte un gust estetic, pe de alta o opinie politică[20]. Odată cu apariţia acestor noi mijloace de informare şi culturalizare, se conturează şi noi forme de relaţionare şi deci de socializare, ajungându-se ca între cititorii noilor publicaţii, ce se diversifică progresiv, să se creeze o reţea relativ densă a comunicării publice. În consecinţă, o primă formă de sferă publică pare să se formeze chiar în cadrele sferei private. Tocmai de aceea, într-o primă fază, atenţia filosofului german se concentrează pe geneza sferei publice burgheze, pe discutarea modelului incipient de sferă publică: „sfera publică burgheză poate fi iniţial percepută ca sferă a persoanelor private reunite ca public."[21] Scopul acestui model incipient, construit pe o matrice literară a sferei publice – manifestată adesea în saloane sau cafenele – este de a forma şi de a induce cetăţenilor o atitudine informată, critică, şi deci, de a aduce indivizii într-o ipostază de *vizibilitate,* de „afirmare", de „evidenţiere" a individualităţii în spaţiul public. Ceea ce de la greci încoace pare să se fi constituit ca un „imperiu al libertăţii şi al perenităţii", i.e. spaţiul public, face ca doar în lumina sa „ceea ce este să ajungă la apariţie, totul să devină vizibil pentru toţi"[22].

Instituţionalizarea sferei publice reprezintă o altă etapă din istoria sferei publice moderne. Atunci când practica acelor discuţii literare cu caracter iniţial privat se extinde, pe de-o parte ca arie tematică[23], pe de alta ca funcţionalitate publică, şi când criteriile modelului literar de sferă publică sunt preluate, treptat, drept etaloane ale manifestării publice, se poate vorbi despre instituţionalizarea sferei publice. Trei dintre aceste principii ale sferei publice sunt stabilite de Habermas drept capitale pentru normarea funcţionării ei instituţionale[24]. Primul principiu este cel al egalităţii participanţilor la sfera publică, indiferent de dependenţele şi statutul lor economic. Al doilea priveşte posibilitatea şi necesitatea includerii în dezbaterea publică a unor chestiuni ce înainte de apariţia sferei publice erau excluse nu numai din discuţia publică, ci treceau drept indiscutabile ca atare, acestea aflându-se fie sub monopolul Bisericii, fie sub cel al suveranului. Căci, odată cu multiplicarea conţinuturilor culturale, cu transformarea culturii în bun de consum şi, *a fortiori*, cu lărgirea masivă a circulaţiei ei, teme nedezbătute până la

[20] *Ibidem*, p. 15.
[21] *Ibidem*, p. 13.
[22] *Ibidem*, p. 47.
[23] În principal, acea arie tematică se extinde spre a cuprinde şi chestiuni de ordin economic.
[24] Jürgen Habermas*, Sfera publică şi transformarea ei structurală*, ed. cit., p. 86.

acel moment ajung să penetreze corpul social şi să facă obiectul unei „înțelegeri raționale reciproce”[25]. Al treilea criteriu priveşte caracterul neexclusivist al sferei publice. Aceasta trebuie să prezinte un potențial de oferire a posibilității participării oricărei persoane private. Cele trei principii constituie structura normativă a construcției sferei publice burgheze.

3. SFERĂ PRIVATĂ VERSUS SFERĂ PUBLICĂ. CARACTERISTICI MODERNE

Cu toate că Habermas porneşte de la recunoaşterea faptului că distincția public-privat provine şi ea tot de la vechii greci şi de la observația potrivit căreia Evul Mediu nu distingea contrastul dintre sfera „publică” şi sfera „privată”, teza sa este că această distincție îşi asumă o nouă formă, *autentică*, începând cu secolul al XVII-lea şi continuând cu secolul al XVIII-lea, odată cu apariția democrației moderne. Odată cu separația sferei publice de stat, modernitatea reconstruieşte sfera publică drept domeniu al vieții sociale. Autenticitatea sferei publice este strict legată de formarea unei opinii publice nedominante, întotdeauna vigilent consensuală ca urmare a unui schimb de informație şi de perspective asupra unor probleme de interes comun. În plus, caracterul autentic al sferei publice se conturează atunci când cetățenii care îşi exercită drepturile de adunare şi asociere se strâng laolaltă pentru a discuta probleme de interes comun sau îşi transmit informații ce au un caracter public atât în virtutea unor interese publice, cât şi a unora private. În această fază a modernității timpurii, sfera publică părea să fie cel mai aproape de împlinirea idealului său de a se constitui ca spațiu al atingerii consensului ca urmare a unui discurs rațional şi critic între participanți.

Aşa cum am arătat, filosoful german încearcă să ofere tabloul complex al sferei publice burgheze, pornind de la schițarea contextului istoric al capitalismului liberal al secolului al XVII-lea, ce pare să fi determinat apariția sa. Habermas urmăreşte ulterior declinul sferei publice burgheze în contextul capitalismului industrial avansat şi al statului democratic al bunăstării sociale. Teza sa arată că, pe măsură ce statul devine tot mai intervenționist, limitele public-privat tind să dispară, cel puțin din punct de vedere economic şi cultural.

Dacă în antichitate spațiul privat se limita la sfera intimă, i.e. familia şi chestiunile domestice, în modernitate sfera privată cuprinde, pe lângă acestea, şi societatea civilă, domeniul bunurilor, al producției şi schimbului. Tot astfel, dacă în perioada antică spațiul public era dedicat exclusiv chestiunilor de ordin politic, în modernitate domeniul public, cu toate că rămâne asociat în bună măsură cu autoritatea, cuprinzând statul şi instituțiile acestuia, mai creează în plus şi o sferă intermediară între sfera privată şi cea de stat. Sfera publică burgheză este prima formă de manifestare a acestui domeniu intermediar, compus din indivizi strânşi laolaltă cu un scop precis, şi anume acela de a dezbate între ei şi împreună cu

[25] *Ibidem*, p. 87.

autoritățile statale probleme privind regulile de mediere între persoanele cu interese private aparținând societății civile. Dacă, în mod tradițional, statul era cel care instituia regulile de mediere economică şi controla tranzacțiile, odată cu manifestarea burgheziei ca forță economică cu caracter privat, apare nevoia restabilirii regulilor de schimb şi comunicare economică. Prin urmare, este cert, din punct de vedere istoric, un proces de emancipare economică a burgheziei a generat nevoia formării unei sfere publice şi pare să fi marcat întregul său destin în modernitate[26].

4. **CRITICA HABERMASIANĂ A SFEREI PUBLICE BURGHEZE**

Pe măsură ce modernitatea progresează înspre perioada sa târzie, instituțiile inițiale ale sferei publice, i.e. saloanele, cafenelele, sunt înlocuite treptat, odată cu avansul tot mai rapid al tehnologiilor comunicării. Instituțiile centrale ale sferei publice devin tocmai acele mijloace de transmitere a informației. Această descentrare a sferei publice de tip burghez, survenită în urma diseminării excesive a mijloacelor de transmitere a informației, produce o descentrare a sferei publice. Simultan, limitându-se drastic necesitatea „coprezenței fizice" în sfera publică, se produce şi un efect de impersonalizare a sferei publice. Ca urmare, survine şi declinul ei.

În cea mai mare măsură, factorii generatori ai acestor progrese ale sferei publice sunt determinați de modificările survenite în „infrastructura" transmiterii şi diseminării informației în condițiile modernității. În prima fază, sfera publică modernă evoluează odată cu posibilitatea circulației pe scală largă a cărților, a ziarelor, cu extinderea conținutului lor informativ şi, nu în ultimul rând, ca efect al manifestării diferitelor interese în cadrul afacerilor publicistice. Mai târziu, o a doua mare transformare a sferei publice este determinată de apariția mass-mediei electronice, ce duce la o concentrare masivă a comunicării pe anumite canale, la o schimbare de sens a caracterului public al transmiterii informației şi la o dezvoltare fără precedent a afacerilor în domeniul media. Sfera publică actuală, contemporană, dominată de mass-media, a devenit, astfel, „o arenă privată de putere, în cadrul căreia, prin teme şi contribuții, se dă lupta nu numai pentru influență, ci şi pentru o eficientă dirijare a fluxurilor de comunicare, cât mai bine disimulată în intențiile ei strategice"[27]. Declinul contemporan al sferei publice este explicitat de Habermas

[26] Este de remarcat faptul că destinul acesta al unei condiționări economice a sferei publice rămâne aproape neschimbat chiar şi astăzi. Mai mult, simpla condiționare economică inițială a sferei publice pare să degenereze adesea astăzi într-un adevărat„monopol" economic al sferei publice. Căci, în contemporaneitate, interese economice par să se folosească de capitalul de imagine câştigat, în timp, de sfera publică şi să utilizeze sfera publică doar ca un spațiu de legitimare, ca un mijloc, nu ca scop sau ca un ideal democratic. Un exemplu concret al acestei monopolizări economice a sferei publice este reprezentat de modul în care diferite companii economice sau corporații folosesc potențialul de sferă publică (transnațională, globală) pe care îl presupune astăzi internetul în scopuri strict comerciale şi subîmpart spațiul public pe care apariția acestei noi tehnologii îl oferă.

[27] Jürgen Habermas*, Sfera publică şi transformarea ei structurală*, ed. cit., p. 27.

prin faptul că funcțiile critice autoreglate, care ar fi trebuit să fie intrinseci modelului liberal al sferei publice, sunt anihilate de mass-media, prin funcțiile sale „de influențare a deciziilor consumatorilor, alegătorilor şi clienților organizațiilor".

Este cert, pentru autorul german, miezul degradării, cauza descompunerii sferei publice poate fi decriptată deja în configurația inițială, burgheză a sferei publice. Oricât de promițător şi de atractiv părea, modelul burghez al sferei publice prezintă câteva neajunsuri. Ele nu se rezumă la a modera idealul sferei publice, ci ajung să îl eclipseze total. Principalele probleme ale sferei publice burgheze rezidă în principiile normative ce îi susțin structura. Necesitatea acestor principii normative apare datorită faptului că modelul sferei publice liberale, cu toate că se anunță şi se arată ca o realizare a unor idealuri de tip iluminist şi se aşază pe matricea unei sfere publice literare, culturale, raționale, se fondează cu adevărat pe presupoziții economice, iar scopul ei precis constă, de fapt, în legitimarea intereselor private ale membrilor burgheziei. Mai mult decât atât, nici chiar idealul armonizării de ansamblu a intereselor private ce se află în competiție nu pare a fi realizat în realitate de sfera publică burgheză. Folosindu-se de promisiunea unui model cuprinzător, inclusiv al sferei publice ca de un artificiu prin care fac să pară că interesele lor private sunt de fapt interesele comune ale societății, membrii burgheziei transformă sfera publică într-un simplu garant al intereselor lor private. Iar cetățenii care erau participanți la acea comunitate rațională, discursivă pe care părea că o circumscrie sfera publică erau orientați în acțiunile lor, ca membri ai burgheziei, în funcție de anumite interese private ce adesea se opuneau intereselor comune. Aceluiaşi interes public i se opunea şi interesul comun al burgheziei. Când interesul „de clasă" se revelă sub forma unui interes general, iar opiniile burgheziei se aşază ca „temelie a opiniei publice"[28] şi se legitimează *rațional*, ele nu mai pot fi considerate de ceilalți membri ai societății drept constrângeri sau ordine. O altă metodă prin care interesele economice liberale îşi simulează legitimitatea pentru a se impune a constat în faptul că s-au folosit de sfera publică pentru a crea impresia că fiecare individ are posibilitatea de a deveni burghez[29]. În fapt, linia de separare între privat şi sfera publică burgheză nu poate fi trecută de către toți membrii societății, întrucât atât apartenența la clasa burgheziei, cât şi incluziunea în sfera publică conturată şi dominată de burghezie sunt condiționate de statutul de proprietar al indivizilor. Şi chiar dacă din perspectiva sferei private, statutul de om (*homme*) între oameni şi cel de burghez (*bourgeois*) pot rămâne suprapuse fără ca sfera privată să fie în vreun fel afectată, pentru ca sfera publică să adere la idealul

[28] *Ibidem*, p. 137.

[29] Conform acestei critici de sorginte marxistă, identitatea burgheză este scindată de o dualitate: calitatea de om (homme) şi cea de cetățean (citoyen) intră adesea în contradicție. În calitatea sa de cetățean (citoyen), individul nu face decât să îşi apere public drepturile ce țin de sfera privată a proprietății al cărei reprezentant este. Conform modelului normativ ideal al sferei publice, el nu ar trebui să se limiteze la a fi un simplu exponent al interesului privat, ci, mai curând, ar trebui să reprezinte în primul rând interesul public, singurul care este comun oamenilor în simpla lor calitate de oameni (hommes).

autenticității sale şi să nu „se dezică de propriul ei principiu”[30], cel al incluziunii, statutul de om şi cel ce burghez, i.e. de proprietar, nu ar trebui în niciun caz să coincidă. Habermas critică drept fictivă identitatea dintre statutul de om al indivizilor şi cel de burghez[31].

O altă modalitate prin care sfera publică burgheză se îndepărtează de criteriile sale normative ideale este reprezentată de un transfer ilicit de caracteristici între modelul literar, incipient al sferei publice şi ceea ce se înfățişează drept simulacru al său cu scopul de a legitima interese private, respectiv sfera publică politică: „Îndată ce persoanele private nu se mai înțeleg doar asupra subiectivității lor ca oameni, ci ar dori şi ca proprietari să determine puterea publică în favoarea interesului lor comun, umanitatea ținând de sfera publică literară începe să confere eficacitate celei politice.”[32]

Prin urmare, limitarea incluziunii/accesibilității indivizilor la sfera publică burgheză reprezintă punctul cel mai vulnerabil al acesteia, unul dintre neajunsurile care fac ca modelul burghez să trădeze idealurile normative ale sferei publice moderne. De aceea, acest tip de sferă publică pare să nu se ridice la standardele impuse de proiectul său modern de origine iluministă. Căci sunt identificabile aici trei condiții sociale în funcție de care se legitimează apartenența indivizilor la acea sferă publică a burgheziei: cerința de a fi autonom, i.e. proprietar, exigența de a fi educat şi, ca un corolar al acestora, calitatea de a aparține burgheziei. Aşadar, cu toate că sfera publică burgheză se dorea, ca principiu, deschisă tuturor indivizilor, în practică, ea era restrânsă la o anumită secțiune din populație, iar accesul la ea era, în fapt, limitat de anumite criterii: „Sfera publică este garantată atunci când condițiile economice şi cele sociale acordă fiecăruia şanse egale în a satisface criteriile acceptării lor: anume, de a dobândi atributele autonomiei private ce definesc persoana ca proprietar şi ca om cultivat.”[33] Contradicția pe care Habermas o sesizează în descrierea genezei sferei publice burgheze[34] se poate rezuma astfel: chiar dacă ea funcționează pentru a anula orice formă de dominație, structura socială a societății burgheze relevă faptul că dominația într-o formă raționalizată este o componentă fundamentală a funcționării acestei societăți, chiar dacă ea este legitimată prin sfera publică.

Întrucât criteriile de includere în sfera publică erau relativ stricte, iar opinia publică se construia pornind de la opinii argumentate, întemeiate pe interese personale ale membrilor sferei publice, ca un set omogenizat, consensual de reguli şi norme, este evident că sfera publică burgheză a dezvoltat şi promovat ea însăşi un model *normativ* propriu. Ceea ce constată Habermas este viciul de care se face vinovată societatea burgheză ajunsă la apogeu; iar acest viciu determină sfera

[30] Habermas, *Sfera publică şi transformarea ei structurală*, ed. cit., p. 136.
[31] *Ibidem*, p. 137. Habermas continuă, prin această idee, critica marxistă a dualității om-burghez.
[32] *Ibidem*, p. 105.
[33] *Ibidem*, p. 135.
[34] *Ibidem*, p. 138.

publică burgheză să rămână infidelă propriilor sale etaloane inițiale. Instituționalizarea forțată şi rapidă a sferei publice, orientarea ei spre instituții ce servesc unor interese comune şi sunt direcționate sau înclinate spre domeniul *economic,* închiderea ei, migrația ei din spațiul deschis care îi era matrice, către unul vegheat de criterii de incluziune, mai închis şi mai uşor de controlat şi de manipulat, ajung să slăbească puterea de decizie a cetățenilor reuniți în spațiul public. O cauză suplimentară a eşecului acelui ideal modern al sferei publice rezidă în substituirea ei progresivă cu acele mijloace de comunicare (jurnale, reviste, ziare), care inițial provocaseră însăşi posibilitatea formării unei sfere publice orientate spre dezbatere rațională. Însă, cum interese economice ajung să determine proliferarea acestor mijloace de comunicare în condițiile modernității târzii şi să le orienteze spre mase tot mai largi de indivizi, funcția lor inițială, i.e. de instrumente menite să genereze dezbatere, se modifică. Un pur transfer de informații, unidirecțional, provoacă declinul sferei publice în condițiile modernității târzii şi înlocuieşte dezbaterea publică.

5. **CONCLUZIE**

Analiza habermasiană a sferei publice moderne se demonstrează a fi una dintre resursele cele mai de preț în cercetarea configurației actuale a sferei publice, în verificarea proporției în care mijloacele de comunicare definitorii pentru perioada contemporană, precum internetul, se constituie ca sfere publice, în validarea reuşitei mediei comunicative de astăzi de a se ridica la înălțimea potențialului său de sferă publică. Nu e de mirare, deci, că majoritatea teoreticienilor sferei publice actuale apelează, uneori aparent involuntar, automatic la analiza habermasiană a sferei publice. E ca şi cum popasul în argumentația habermasiană s-ar fi impus ca obligatoriu oricărui demers privitor la sfera publică actuală. Întrebarea care survine normal în urma oricărei cartografieri a discursului de azi asupra sferei publice este: în ce măsură se justifică această plasare a teoriei habermasiene ca punct cardinal în „geografia sacră" a analizelor despre sfera publică? Este ea cu adevărat atât de germinativă precum o face să pară discursul tipic sfârşitului de secol al XX-lea şi începutului de secol al XXI-lea referitor la statutul sferei publice sau apelul la această teorie de mijloc de secol trecut a devenit doar o modă sau un simplu punct de sprijin pentru cei care vor să îşi impună teoretizările în mediul academic? Acestea au fost întrebările care au ghidat şi necesitatea de a reveni la înțelegerea subtilităților argumentației habermasiene şi de a încerca o refacere de o manieră sistematică a acesteia. Căci scopul nostru ultim nu este acela de a explica de ce, în cea mai mare parte, discursivitatea actuală pe marginea sferei publice poate fi etichetată drept post-habermasiană, ci de a da seama de relevanța actuală a argumentației habermasiene şi de a testa în ce măsură devoalările habermasiene ale „viciilor" sferei publice moderne pot fi aplicate pentru a explica slăbiciunile actuale ale sferei publice şi pentru a putea ulterior

pleda în favoarea construirii unei sfere publice care să se potrivească, în cea mai mare măsură posibilă, societății actuale şi care să fie structurată atât de flexibil încât să se poată adapta, fără alterări majore ale funcțiilor sale, oricăror evoluții ulterioare ale configurației sociale.

Aşadar, ceea ce oferă Habermas este în primul rând o istorie a creşterii şi decăderii sferei publice moderne. Pornind de la promisiunea unei sfere publice menite să urmeze idealuri moderne de tip iluminist, ale cărei normativități asumau simpla funcție de supraveghere şi de monitorizare a împlinirii acelor idealuri de tip iluminist, i.e. egalitatea, incluziunea, raționalitatea, dezbaterea argumentată în cadrele sferei publice, Habermas analizează cu luciditate felul în care sfera publică ajunge să se manifeste în realitate. El observă viciile de care se face vinovată sfera publică monopolizată de burghezie: instaurarea unui model de sferă publică fondată pe principii de excluziune, precum accesul la proprietate, la educație şi apartenența la clasa burgheziei. Prin urmare, este cert: argumentele teoriei habermasiene se arată extrem de utile în stabilirea sau verificarea normelor necesare pentru accesul la sfera publică actuală, în procesul de înțelegere a modului de funcționare şi a statutului sferei publice actuale. Tot astfel, ele sunt de valoare în analiza felului în care noile media interactive, precum internetul, se pot structura ca sfere publice, cu condiția ca acesta să evite monopolizări ilicite, i.e. economice sau de altă natură. Totodată, modelul habermasian oferă cel puțin o parte dintre criteriile normative care ar putea configura internetul ca sferă publică transnațională sau chiar globală, şi demonstrează care sunt condițiile ideale ale dialogului rațional şi ale formării voinței democratice. Cu toate că există, desigur, şi limite ale concepției normative ale sferei publice[35], credem că ea poate fi folosită suficient de bine ca un standard pentru judecarea impactului noilor tehnologii de comunicare asupra sferei publice.

[35] Colin Sparks, *The Internet and the Global Public Sphere*, in *** *Mediated Politics: Communication in the Future of Democracy. Communication, Society and Politics*, Lance W. Bennett and Robert M. Entman (eds.), Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2001, p. 76.